

הרב ד"ר ה. אוקס / תל-אביב

שעת המחנך בביה"ס התיכון הדתי

שתי דרכים לחינוך, חינוך ישיר וחינוך עקיף. החינוך העקיף צריך להביא את הצעיר להכרת ערכים וקבלתם דרך הוראת המקצועות השונים, ואילו החינוך הישיר יביא להשגת אותן המטרות על-ידי פעולות חינוך ישירות, שאינן מתחום ההוראה הרגילה. הדגשת הצד החינוכי בעבודת בית-הספר (ליד הצד הלימודי), נותנת מקום נכבד לפעולות מן הסוג האחרון, כגון הנהוג לערוך בזמנים קבועים מסיבה כיתתית, שהינה מאורע חברתי ומועילה לחנך לחיי חברה. צורה חברתית נאה של המסיבה משפיעה על המשתתפים בעת הפעולה ולאחריה ועוזרת לצעיר לסגל לעצמו ערכים חברתיים נאותים.

למערכת הפעולות של "חינוך ישיר" שייכת לדעתי "שעת המחנך" השבועית, שהיא הישג של הזמן האחרון. שבוע שבוע מביאה שעה זו את מחנך הכיתה במגע חינוכי בלתי-אמצעי עם כיתתו ובה הוא יכול לפעול שלא באמצעות דרכי הלימוד הרגילות. בשיחה ישירה הוא מוסר לתלמידיו את דעותיו ואת השקפותיו, או מעוררם לויכוח ולבירור. ברור שתפקידה של השעה הזאת שונה בביה"ס היסודי מאשר בביה"ס התיכון. בדעתי לייחד את הדיבור על אמצעי חינוכי זה, הידוע לי מתוך עבודה של שנים במסגרת בית-ספר תיכון, המקיים את שעת המחנך מאז היווסדו, והרואה בה ברכה מרובה.

המורים נתחלקו בדעתם אם יש לתכנן את שיעורי המחנך תכנון מקיף, או להשאיר את נושא השיעור להחלטת המחנך בכל פעם, מתוך הנחה שלא תחסרנה בעיות לדיון עם הצעירים והצעירות; המורים התווכחו גם על מידת שיתוף התלמידים בבחירת הנושאים לשיעורי המחנך.

נכון אני להסכים שאין לערוך תכנית של שיעורי מחנך לתקופה ממושכת דוגמת תכנית הלימודים למקצועות השונים. אבל אין ספק, שמחנך צריך לדעת, מה להביא לפני כיתתו. אפשר שיקדים אחד הנושאים עקב מאורע מסוים, או בעקבות משאלה של תלמידיו, אבל בסופו של דבר, כשיסכם את עבודתו בשעת המחנך, צריך הוא להרגיש שאכן מילא משימה, שיש לה הגדרה ברורה בשטח החינוך, ואשר ראה אותה מראש כשתיאר לעצמו את עבודתו כמחנך.

סבורני ששעת המחנך צריכה להיות מכשיר לחינוך ישיר בכיוון הרצוי לביה"ס. על השיעור לקרב את התלמיד למגמת ביה"ס ולסדרי

החיים אשר בו — לחנכו לגישה דתית רצינית בהשקפה ובמעשה — לעוררו לאהבת המולדת והעם היהודי, להביאו ליחסי חברה מתוקנים (במובן הרצוי) ולפתח הבנה לערכים אסתטיים.

לפי זה יתחלקו שיעורי המחנך לסוגים הבאים:

(1) שיעורים המוקדשים לתלמיד ולסידורו בביה"ס.
לסוג זה שייכים השיעורים העוסקים בעניינים שבסדר, אם גם אין לראות בהם תמיד הזדמנות ממשית לחינוך הישיר. בשיעורים אלה מקיימים את בחירת ועד הכיתה ויתר מוסדותיה (ועדת תרבות, ועדת עתון וכו'); קובעים מקומות הישיבה בחדר הכיתה, מסבירים בעיות שונות של ביה"ס (שיכון, ציוד וכו'); מיישבים תלונות, מכינים מסיבות, טיולים, ביקורים ופרסומים, ומסכמים מסקנות והחלטות שנדונו בשעות מחנך קודמות.

(2) שיעורים המוקדשים להשקפת עולמם.
כל השאלות על דת ודתיות, לאום ולאומיות, חברה (לרבות מין), מוסר, יופי, צריכות למצוא את מקומן במסגרת סוג זה של שיעורים. יוצא איפוא, ששיעורים אלה ירכזו ויכוונו את המחשבה בשאלות אמונה וקיום מצוות מעשיות, בבעיות עם וחברה, ארץ, מדינה ואנושות, וגם ינסו לפתח הבנה נכונה של ערכי אומנות.

(3) שיעורים המוקדשים לתלמיד ולמקומו בחברה ובעולם.
כוונת השיעורים האלה היא להכניס את הצעיר לעולם המעשה הנבנה על בסיס השקפת עולם, בה דנו התלמידים בשיעורים המיועדים לכך (סעיף 2). שיחות אלה תעזורנה לו לראות את מקומו ביהדות, בעם ומדינה. הוא יכיר לעצמו את אופייה של היהדות הדתית, תנועותיה ומוסדותיה, ואת פרשת היחסים בין המדינה והיהדות הדתית.

ביחס דומה לבירור היסודי תוצגנה גם בעיות מעשיות בתחומים אחרים. השיעורים יוקדשו למשל להערכת עניינים השייכים לתחום האמנות (ספרות) — בקשר עם קריאת ספר, ראית מחזה וסרט; מוסיקה — לאחר ביקור בקונצרט; וציור — בעקבות ביקור בתערוכות ציורים, וכדומה).

(4) שיעורי מחנך שיוקדשו לתלמיד כפרט.
ייעוץ הניתן בשיחות אישיות, טיפול בענייני דת, בקשיים סידוריים היוצאים מגדר הרגיל, בתקלות חברתיות (לרבות מיניות), בחיפוש מקצוע והכשרה לקראת החיים, כגון הכוונה ללימודים בבי"ס גבוה מסוים או הדרכה בנוגע לגיוס לצבא (עתודה אקדמאית, נח"ל, הצהרה וכו').

השיחות בענייני השקפה (סעיפים 2—3) צריכות לתפוש חמישים-שישים אחוז מכל השיעורים. היתר מתחלק שווה בשווה בין הסעיפים 1 ו-4. במידה שהאחראים למשק ביה"ס יכירו בחשיבות פעולת החינוך על-ידי הקצבת מספר שעות מתאים להן — דוגמת עיריית תל-אביב, שהקציבה שעתיים בשבוע בשנת תשט"ו והעלתה את מספרן לשלוש בשנת תשס"ז — בה במידה יירבו השיעורים לחינוך החברה

המליאה בכיתה והטיפול האינדיבידואלי ייעשה בזמן אחר, שאיננו בלוח השעות. הדברים נראים אולי עיוניים למי שאיננו מכיר את עבודתו של מחנך מסור בתוך מסגרת בייס תיכון דתי. כדי להוכיח את חשיבותם המעשית, ערכנו פעמים סקר של שיעורי החינוך. והרי תוצאותיו של סקר אחד שערכתי בעצמי.

הסקר הסתמך על קרוב למאה וחמישים שיעורי חינוך שניתנו ע"י ארבעה-עשר מורים-מחנכים בכל דרגות ביה"ס התיכון, בשנות הלימודים ט–יב, מרבית השיעורים ניתנו בשליש אחד – הראשון – של שנת לימודים אחת, ומיעוטם ניתן בשנת הלימודים שקדמה לה.

התברר שהתיכנון היה יעיל גם לגבי שיעורי החינוך, ובעבודה המעשית הפך לעובדה. בכיתות מספר תפס עצם התיכנון שיעור אחד או יותר משיעורי המחנך, ולנושאים מסויימים הוקדשו כמה שעות בזו אחר זו למיצוי עניין אחד בשלימותו.

מבחינה מיתודית הראה הסקר, שבדרכי העבודה של שיעורי חינוך תפסה ההשתתפות הפעילה של התלמידים מקום רב. ולא זו בלבד שמשאלות התלמידים קבעו לעתים את נושא השיעורים, אלא גם הביצוע נמסר לידם כשהדבר היה אפשרי. כך התקיימו הרצאות תלמידים, משפטי כיתה על נושאים ספרותיים-היסטוריים וויכוחים כלליים. הסקר בעבודה המעשית הראה תמונה זאת:

(1) השיעורים בעניינים סידוריים (בחירות, הכנות לפעולות וכו') היוו אחוז קטן מכלל השיעורים, יחד עם זאת שימשו בעיות ביה"ס ותלמידיו נושאים לשיעורי חינוך רבים; אך בעיות אלה נתפשו ברקעם הכללי בבעיות חינוך וחברה, והדברים שנמסרו לי ויכוחו. הרי רשימת נושאים לסעיף זה, המראה את הרבגוניות של התעניינות התלמידים מצד אחד ואת ההתעמקות שבמחשבה מצד שני:

היחסים בין נער לנערה (שמות שונים לנושא, אבל בוודאי העניין אחד הוא).
מצבו הנפשי של התלמיד המצטיין ושל התלמיד המפריע.
זמנו הפנוי של התלמיד.

מה עדיף – מקצוע בחירה או מקצוע חובה?
תלבושת אחידה.

שיטת העונשים.

"חטא" ההעתקה בבחינות.

הכנת שיעורי בית.

סדרי בית הספר ויסודם המוסרי.

(2) צמודים ממש לעבודת ביה"ס היו הנושאים דלהלן:
על מחנה העבודה (ניתוח).
ערב ההורים.

לקראת סיום השליש.

(3) השיעורים שהם שיחות בעלות אופי השקפתי (הן מבחינה עיונית והן מבחינה מעשית) תופסים את המקום הראשי והעיקרי בין השיעורים הנסקרים.

- (א) שיעורים מרובים — כמעט בכל דרגה ובחלקם בהמשכים — הוקדשו לנושאים העוסקים בהשקפה דתית:
- השקפת העולם של יהודי דתי (סדרה, בכיתות אחדות ובכינויים שונים).
 דת ומדע; המשאירה הפסיקה מקום לתפישת עולם דתית? (בכיתות מספר).
 דת ומוסר (בניסוחים שונים).
 קיום מצוות; הגורמים לירידה בקיום המצוות; תפילה וברכות (בכיתות שונות).
 ערך הלימוד; "תלמוד תורה כנגד כולם"; תלמיד חכם מהו?
 היהדות הנצחית, מה קבוע — מה חולף?
 התבוללות; האם הכנסת הריבונית מוסד מתבולל?
 הדת והדור (מאמרי בנטיץ — קרן שנתפרסמו באותם הימים ב"הארץ").
 תורה שבכתב ותורה שבע"פ.
 ההווי הדתי של בית ספרנו.
 שכר ועונש.
- (ב) נושאים בענייני אסתיטיקה:
 הקריטריון באומנות (שורת שיחות).
 גורמים אסתטיים ביהדות והזנחתם ביהדות החרדית.
 (ג) נושאים בענייני חברה וחינוך:
 יחיד וחברה; האדם הרצוי בחברה.
 האידיאל העומד בפני הנוער בארצנו; תכלית ואידיאל; משפט על הנוער הישראלי.
 תפקיד הנוער העוזב את בית ספרנו.
 התלמיד ובית ההורים; בית ההורים בין גורמי החינוך.
 תנועות הנוער (בכיתות מספר); הנוער הבלתי מאורגן.
 מושגי "כבוד" של הדור הצעיר בן זמננו.
 הכוונה בקריאת עתון — בקריאת ספר — בראיית סרט.
 הילד בגיל הגן (לבקשת כיתה אחת).
 נקודות כלליות בבחירת מקצוע.
 אר"ם; זכויות האדם (במספר כיתות).
 למה אין התקדמות המדע מתקנת את החברה האנושית?
 צורות שלטון (סדרת שיחות); שיטת הבחירות בארה"ב.
 קיבוץ גלויות והמעברות; עבודה סוציאלית במעברות.
 הנח"ל (שתי כיתות); החינוך הצבאי.
- (ד) כל הנושאים דלעיל אינם קשורים במאורע מסוים. עליהם מתווספים הנושאים שמקורם כאמור בהתרחשות של ממש ואשר השיחה עליהם בהכרח היתה השקפתית בעיקרה. כתופעה רגילה יש לציין את השיעורים האקטואליים ממש. כשהרקע של השיעור הוא מאורע מסוים שאירע זמן קצר לפניו:
 גיוס הבנות (2 כיתות).

גיוס בחורי ישיבת (2 כיתות).

הרצח ברחובות.

קיביה.

ההפגנות בירושלים.

פעולות המיסיון.

פיטורי המורה "היהודיה המשיחית" (2 כיתות).

שורת המתנדבים.

ויכוח על מתנת פרידה לחבר מהגר לחו"ל.

(ה) לאותו סעיף שייכים גם שיעורי מחנך, שנושאייהם הובאו בפני התלמידים או נדרשו על ידיהם בקשר עם תאריך מסוים. ברור שגם מרבית השיעורים האלה יסודם בהשקפה, ושוב, בעיקר בהשקפה הדתית. והרשימה הניתנת בזה תוכיח:

"חזון איש" — ליום השנה לפטירתו (2 כיתות).

הרמב"ם — ליום מלאת 750 שנה לפטירתו (3 כיתות).

הנשיא ויצמן — ליום השנה לפטירתו.

על יהדות אירופה — ליום הזכרון י' בטבת.

(ו) היו גם שיעורי מחנך שניתנו כסיכום והשלמה של הלימוד הסדיר בכיתות מספר. מורים וגם תלמידים הרגישו, שיש סיכומים של נושאי לימוד מסוימים, שבהם מתעלית השיחה מעל למתח הרגיל של הלימוד היום-יומי ומגיעה לדרגת בירור שבהשקפה. שהאקלים החופשי יותר של "שיעור מחנך" טוב ויפה לו. דוגמאות:

תורה ומדע — סיכום לפרשת בראשית (2 כיתות).

איש ואשה — סיכום ללימוד תורה.

תולדות מפרשי התלמוד הגדולים — השלמה לשיעורי גמרא.

(ז) בשיעורי מחנך לא מעטים מצא מקום גם הצד האסתיטי המעשי (חוץ מאותן השיחות העקרוניות שהתנהלו בכיתות אחדות — לעיל סעיף 3, ב). בביקורים בתערוכות, במוזיאונים או בשיחות על ביקור כזה, ביקור בתיאטרון או בסרט, וכמו כן בדו"ח ובשיחות על יצירות ספרותיות חשובות. כאן רשימת הנושאים מקריה. הואיל והיא חייבת להתבסס על ההצגה שבתיאטרון ובקולנוע, ועל מה שהופיע בשוק הספרים או בתוספות הספרותיות של העתונים. ואלה הנושאים:

ביקור ב"פנורמה"; ביקור במוזיאון.

שיחות על "אודות הבמה".

"קובלן".

"המלט".

כיבוש האברסט.

(ח) קרובים להם הנושאים בהם דנו על ספרים — סיפורים:

"ספרטקוס".

"מלך בשר ודם".

"מלאך המוות והשוחט".

(4) אין צורך להוסיף שגם בשיעורים שנסקרו על ידי היו כאלה, שהוקדשו לשיחות אישיות עם התלמידים. מספרם איננו גבוה, הואיל והשיעורים הנסקרים היו – כפי מה שהזכרתי – רובם בשליש הראשון, הזמן שבו עדיין אין המחנכים מרבים בטיפול אישי, כי מטבע הדברים זמנן של בעיות מסויימות בסוף השנה (קשיים בבחירת מקצוע, ייעוץ לעתיד, נח"ל, צבא, עתודה, המשך באוניברסיטה, בבית מדרש, בעבודה וכדומה). גורם שני למיעוט מספר שיעורי המחנך שהוקדשו לשיחות אינדיבידואליות הוא בעובדה שהזכרתי למעלה, שעל-ידי קביעת שני שיעורים למחנך, שמהם רק אחד ניתן בפועל, מצאו המחנכים אפשרות להקדיש זמן לשיחות כאלה גם מחוץ למערכת השיעורים הקבועה.

ראוי שכל המוסדות, שבהם מתקיימים "שיעורי מחנך", יסקרו גם הם את הנעשה בשטח הזה. סקירות כאלה תעזורנה לציבור המחנכים ותתרומנה לחיזוק החינוך הדתי והכללי של הגורם המתבגר המופקד בידיו.